

A hagyaték

Az életmű fő fejezeteit és irodalomtörténeti összefüggéseit elemző előadások után a ránk maradt kéziratokat kívánom összefoglalólag jellemezni, a hagyaték szót a maga kézzelfoghatóbb jelentésében fogva fel. Ehhez azonban arra is szükség lesz, hogy a szó másik, metaforikus értelmében, a tudományhoz és tanításhoz való viszonyt megvilágító, részben ismeretlen szövegrészleteket értelmezzek. Végül arról számolok be, hogy mi történt 1961 óta, és mi történik jelenleg a posztumusz kiadások terén.

A hagyaték a következő fő egységekből áll. Az első helyet a már megjelent könyvek és tanulmányok kéziratai foglalják el: ezek száma a legnagyobb. Másodszorra a kiadatlan művek, elsősorban egyetemi előadások következnek, harmadszor a levelezés, negyedszer a hivatalos iratok, ötödször a noteszek és naplószerű följegyzések, hatodszor a lapszéli jegyzetek és dedikációk, hetedszer pedig a fényképanyag.

Mint ahogy a kritikai kiadást sajtó alá rendező tartozik mindenkori olvasójának a kéziratok leírásával, hadd kezdjem én is azzal, ami az első benyomásoktól kezdve, kimondva vagy kimondatlanul, foglalkoztatja a hagyaték gondozóit és megismerőit. Először a mennyiség, a gazdagság, a sokféleség lep meg, azután az anyag elrendezettsége, majd a mártogatós tollal, olykor ceruzával írt lapok áttekinthetősége, olvashatósága, legyen szó akár a nyomdába adandó szövegekről, akár a jegyzetekről, akár a harctéri noteszekről. Amikor Horváth János családja az elmúlt év végén átadta a kéziratokat az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának, az átvétel első szava az anyag páratlan rendjére vonatkozott; úgy adhattuk át, ahogy az ránk maradt, legfeljebb a csomagolás változott és a katalógus készült el. Az erre hivatott közgyűjteménynek nem utólagos szempontok szerint kell majd megkeresnie az anyag felosztásának alapelveit.

A világhoz való viszony alapja, a választott feladat elvégzésének egyik legfőbb feltétele, követelménye, s egyszersmind eredménye a belső rend volt; a hagyaték ennek közvetítő tükre. Ami számunkra életrajzi dokumentum, a huszonöt év napi költségeit tartalmazó vastag füzetből kezdve az először gimnáziumi, később Eötvös Collegium-beli, közben első világháborús, majd egyetemi noteszekben át egészen az utolsó napig, elsődleges céljaként a

megtörtént események írásbeli rögzítésének funkcióját töltötte be, aminek rendszeressége, a tanári, tudósi és katonai kötelességeken és felelősségen túl, egy kialakított szokásrend belső fegyelméről tanúskodik. Nem véletlen, hogy a legrészletesebb feljegyzések az 1914 és 1917 közötti frontszolgálatról, Budapest 1944 végén kezdődő ostromáról és 1956 őszéről, tehát a kialakított életrend ellentétébe fordult, kiközkent, háborús időkben készültek. A megállapított tények lényegre törő megörökítése, dokumentálása – Horváth János szavával: lelki szüksége –, amely a levelezésben foglalt gondolatok tapasztalati alapját rögzíti, azokra a klasszicizmus-meghatározásokra emlékeztet, amelyek szemlélet és önszemlélet egyensúlyának megőrzésében törekedtek megtalálni az anyagon való uralkodás biztosítékát.

Felfogásában a nemzeti klasszicizmus központi helyet foglal el. Olyan klasszikus ízlés irodalomtörténetírói továbbélése és képviselése ez, amely saját eszményének alapelveit azok történeti megvalósulásában látta, illetőleg abból eredeztette. A készülő életrajz egyik feladata lesz azoknak az erőforrásoknak, s annak a szemléletnek és szokásrendnek megvilágítása, amely lehetővé tette, hogy ez az életmű létrejöhessen a történelmi zűrzavarokkal és katasztrófákkal terhes XX. században.

A belső rend világszemléleti alapjainak tisztázásához a még kiadatlan, 1932/33-ból való Ady-előadás is hozzájárul: az elrendezettség egzisztenciális funkciói tehát, legalábbis részben, magából a hagyatékból magyarázhatók meg. Ebből az előadásból idézek. „Zrínyi Miklós mondja: »Az embernek ez világon semmi dolgában, semmi állapotjában nem lehet csendessége, sem az ő lelke másban meg nem nyughatik, hanem mikor valami jó igyekezetet térszen fel magának, jó véget vészen fel elméjében, a kiben untalan foglalatos és gyönyörködéssel fáradoz.«¹ Tehát – folytatja Horváth János – valami eszményi, föld- és anyagfeletti életművön való munkálkodás az egyetlen, mely megszerezheti a lélek nyugalmát és »csendességét.«” A választott idézet itt, ebben az értelmezésben, egyrészt a költő-hadvezér továbbadott bölcsessége, másodsor az egykori barát költészetében is keresett érték, harmadszor pedig – s ez érdekel most bennünket leginkább – az irodalom kutatójának saját életcéljára vonatkozó vallomása: ez a lelki kincs egyszerre alapja és célja saját irodalomszemléletének. Előzményként, többek között, Arany János Tompához írt levelét is idézhetjük: „Irok nem taps, nem jutalom végett: irok lelki nyugalmamért.”² A belső csendesség Horváth János értelmezése szerint csak egy „föld- és anyagfeletti”, eszményi életműben, azaz felsőbb, szellemi és lelki szinten valósulhat meg; s a meghatározás fölfelé irányuló határtalansága diszkréten bár, de transzcendens dimenziókat is érint.

Ismeretes az a levél, amelyet Horváth János az egyetemi tanárságra készülő Szekfű Gyulának írt 1925-ben: „Egy kötelességünk azonban eltagadhatatlan: tovább adni azt, amit szerencsésebb helyezettetésünkben másoktól kaptunk; az nem a mi személyes tulajdonunk. És hiába érzi az ember, hogy ő

méltatlan letéteményese ilyen vagy olyan feladatnak: a rendeltetés felismerése adjon hozzá erkölcsi erőt.”³ A „helyheztetés” és a „rendeltetés” – a metafizikai értelmezést is megengedő, felsőbb okra és célra mutató két kulcsszó – ismét „föld- és anyagfeletti” tartományokat sugall; észre kell vennünk az elrendezettség, a belső rend és egy magasabb rendben való részvételre, elhivatottságra utaló „rendeltetés” közötti összefüggéseket. Hasonló példával szolgál a posztumusz kiadásban megjelent *Fejlődéstörténet* is, amelynek bevezetésében ez olvasható: „Aki irodalomtörténetet ír, alázattal ismerje fel, hogy ő van e kijelölt helyre állítva, s fogja fel erkölcsi nagyságát annak a viszonyoknak, amelybe ő, a gyarló egyes ember, lépni készül lelki ősei nagy történeti közösségével.”⁴ Ami a tanárra vonatkozik, az a tudósra is áll: őnála feljebbvaló erő állította „e kijelölt helyre”. Ott felismerésről, itt felfogásról van szó, s olyan választásról, amely ismét „föld- és anyagfeletti”, hiszen nem vér szerinti, hanem lelki ősökkel való találkozásokot tesz lehetővé. Amikor Horváth János *Újabb költészetünk világnézeti válságáról* szólva, elsőként Radványi Gyulát mutatja be, ismét eszményéhez, a nemzeti klasszicizmushoz viszonyít, amelynek, mint mondja, „Volt őszinte Isten-hite és felekezeti legugyan ki nem élezett, de mindenesetre keresztyén vallásossága.”⁵

Egy ilyen életmű megalkotása nem a világból való kivonulást jelentette. Ellenkezőleg: „Tárgyunk életbelisége memento legyen a vele való tudományos foglalkozásban is – fejtegette *Újabb magyar lírikusok* című előadásának elején. – Nem irodalomtörténész az – folytatta –, aki nem tudott előbb egyszerű igénytelen olvasó lenni.” Ez az egyszerűség és igénytelenség azonban olyan figyelmet, elmélyedést és átélést jelentett, amelyre jellemző volt az élmény időbeli kiterjedése is. A szerbiai és galíciai frontokon való katonai szolgálat Vörösmarty, Kölcsey és Arany levélbeli felidézésével járt: „Menek alá víg, bús, balga, mogorva vegyest«. »Nincsen remény!« Hogy Kölcsey azt kakasviadalnak mondja: keserű humor; de egy még olyanabb kakasviadalt végigcsinálni, még keserűbb humor. Sőt nem is humor: »Nem marad Komos velem, Sem a szende múzsák, Csak a humor nélküli Puszta nyomorúság.«⁶ – írta Pais Dezsőnek 1917. február 19-én.⁷ Néhány további példa: „Talpalatnyi birtok” – mondta egyszer később, az egyetemen, amikor kollégája kevés helyet hagyott neki az indexbeli aláírások rovatában, Arany *Vágy* című verséből idézve a „Kertem is van: talpalatnyi birtok...” sort.⁸ Amikor tanítványai hetvenéves korában, 1948-ban arra igyekeztek rávenni, hogy még ne vonuljon nyugdíjba, Arany *Főtitkárság* című versét idézte: „Szép megtiszteltetés, / De nem bírok vele: / Nem vagyok már a kés, / Hanem csak a nyele.” Az ötvenes évek elején, Vörösmarty szavaival, így tekintett vissza: „Miért én éltem, az már dülva van” (*Emlékkönyvbe*). Egyik öregkori nyarának végén, a balatoni vasútállomáson Berzsenyit idézte: „Hervad már ligetünk, s díszei hullanak” (*A közelítő tél*). Történelmi válság és korszakforduló, mindennapi helyzet és összegezés egyaránt alkalmat szolgáltatott irodalmi és életbeli él-

mény találkozására, s ilyenkor a költő szavait a jelenbeli helyzetre vonatkoztatva, az idézet mint az önkifejezés maximuma jelent meg.

Mindehhez szervesen kapcsolódnak azok a stílusutánzatok, amelyek leveleiben található: ilyen a Petőfi-vers modorában írt kérés szivar és pipadohány ügyében margittai trafikusi sógornőjéhez vagy, 1949 végén, az Eckhardt Sándor által XVI. századi nyelven és helyesírással írt panaszokra 1801 végi dátummal és stílusban írt válasz, amely így dicséri a kapott levél sorait: „Hát a’ minden szennytől tiszta elegantiát ki látna benne gyönyörködés nélkül? Hát azt a’ minden crisissel truttzoló röptülésetet a’ fentebb nemében az Írásnak?” Ez az örömteli azonosulás egyszerre játék és emlékezés, szellemi energiaátvitel és az idő válságán való felülemelkedés. Levelét – szülőföldjét is felidézve – „idősbb érmellyéki Érmellyéki Remete Dániel”-ként írta alá. 1957-ben, Bessenyei György nyomán, „Bihari Remete”-ként fordult Kodály Zoltánhoz, 1958-ban pedig így definiálta önmagát Eckhardt Sándornak: „Egy itthonmaradó t.i. nem disszidáló Flüchtling”.⁹

Ez az utolsó példa a hagyatéknak abból a regiszteréből való, amely történelmi reflexiókat is tartalmaz. Ilyen volt Horváth János id. Fest Sándornak, apósának 1920 nyarán Amerikába írt tudósítása, amely szerint az első világháború után kötött szerződések „olyan helyzetet teremtettek, amely csak erőszakkal tartható fent, s a mely alatt mindenki szenvedni fog. Sajnos, úgy áll a dolog, hogy ezen minden valószínűség szerint csak egy újabb, óriási felfordulás segíthet.” A Keresztury Dezsőnek 1929-ben Berlinbe írt levél történelmi tragikum és irodalom kapcsolatrendszerében foglal állást s jelöli ki a követendő utat: „a »magyar tragikus világérzésről« írandó tanulmányát érdeklődéssel várom. Remélem, ez utóbbiban víz-ellen akar úszni, legalább amennyiben nemcsak konstatálni, hanem itélni, irányítani akar. Igen kiváló, nagy magyarok általában hajlandók voltak erre a tragikus világnézetre, még inkább: tragikus magyar sorsnézésre; volt rá okuk; de utóbb ez divat lett, Ady óta pedig nemcsak sablonos lírai ihlet, hanem valóságos élvezet, sőt a »kultúrfőlény« egy neme: jajgatni (belenyugodva!) tragikus magyarságunk felett. Ez ellen nekünk, apró magyaroknak a magunk körében ellenszemet kell indítanunk. Aki ír, az írásban, aki cselekszik, az tettben, aki elmélkedik, az tanításban mutassa ki, hogy egyáltalán nem érzi magát egy tragikus nép parányának.” Ezt a Trianon utáni célkitűzést ismétli meg, 1938 őszén, a már a pesti bölcsészkaron prosezeminárium-vezető Kereszturyhoz intézett másik levél: „A »nemz.[eti] klasszicizmus«-ra [mint szeminárium tárgyra] már is áldásomat adom; nem azért, hogy emlékül summázzuk utoljára: mik voltunk, hanem hogy ösztönzést, magyar táplálékot jelöljünk ki messzi jövődők számára. Sohasem szabad lemondani, sőt lehangolódnunk sem ezekben a fő-fő dolgokban: »Bízzál, s virágzóbb századokat remélj!« Én ugyan ma sem iszom úgy előre a medve bőrére, mint mások, de azért fentmaradásunkban egy pillanatig sem kételkedem.” Történelmi válság és a nemzeti klasszicizmus

továbbadandó hagyománya; Berzsenyi-idézet (*A tizennyolcadik század*) és axiomatikus hit egy jobb jövőben; ízlések és ihletek szembeállítás a történetpszemlélet aktualitásában: egyenes következménye a közösségelvű irodalom elvének és annak az irodalomkritikai hagyománynak, amely igazság és erkölcs érték kategóriáit érvényesítette mind az esztétikai ítéletben, mind pedig az irodalomtörténeti feladatokban.

A hagyaték egyik fontos és mindeddig ismeretlen műfaját alkotják az előadások bevezetései, amelyek ritkán bár, de nyomatékosan kapcsolódtak a történelmi eseményekhez, s nem kerültek a tágabb nyilvánosság elé. 1940 szeptemberében Horváth Jánost személyesen is érintette Észak-Erdély visszacsatolása, hiszen szülővárosa, Margitta is Magyarország része lett – tudjuk, nagy áron és időlegesen. Az egyetemen ennek az országrésznek irodalmi értékeit méltatva kezdte *A XIX. századi magyar költők* című előadását, Szent László városától, Váradtól, a *Várad regestrum*tól és Rogeriustól Adyig és Kaffka Margitig. 1946 őszén pedig, *Mohács után* című előadása elején, arra figyelmeztetette hallgatóit, hogy bár „különös kedvezésben részesítik a nép fiait, s rendszeresen igyekeznek velük telíteni a magyar értelmiség kereteit [...], nem kell azt hinni, azt állítani, hogy eddig ebben az irányban semmi sem történt; folyamatban volt ez 1000 év óta állandóan, de most már tervszerűen, intézményesen, és remélhetőleg következetesebben fog. (Egyetemi tanárok majdnem fele népi származék!). Ne higgye azonban senki – folytatta –, hogy pusztán azért, mert ebből vagy abból a rétegből származik, külömb a másiknál. Ez azonos volna a régi születési kiváltság elismerésével, jóváhagyásával. Itt az egyén számít, tehetsége, szorgalma, jelleme, műveltsége.”

Az 1930-as évek végén, a *XVI. század* című előadás bevezetésében olyan, visszamenőleg is érvényesnek tekinthető és ma is megfontolandó szakmai tanulságok hangzottak el, mint a következő összehasonlítás: az irodalom tanulmányozása „Ha nem látja s láttatja a nagy egész, lehet lexikon, jó segédkönyv, elemi színvonalú tájékoztatás, de nem irodalomtörténet. A *tanulmányok* rendszerint nem igazi irodalomtörténetek: címkézett, adagolt tudnivalók, leckék. Holott irodalomtörténetet végeredményben (ha igazi) kiki maga ír maga számára; aki valóban megírja a magáét: az sem szentírás, kánon és tan: hanem a szaktársakkal közlött tapasztalat. Így fogják fel előadásaimat is (bár kollokvium, vizsga kivételtől igazi jellegéből).”

Befejezésül azokról a tanítványokról kívánok szólni, akik, még az 1960-as években, elkezdték Horváth János hagyatékának publikálását. Bán Imre és Barta János voltak az elsők, akik közzétették a *Studia Litterariában* a *Horváth János egyetemi előadásai a régi magyar irodalomról* című jegyzetet és a *Babits Mihályról* írt korai tanulmányt (1967).¹⁰ Szauder József 1968-tól az *Irodalomtörténeti Közleményekben* közölte a család által sajtó alá rendezett posztumusz tanulmányokat, először a *Kéziratok és Ady-levelek Horváth János hagyatékából* címűt,¹¹ s az *Irodalomtörténeti Füzetek* szerkesztőjeként, 1969-ben, a *Vörösmar-*

ty drámái című egyetemi előadást; ugyanő kezdeményezte *A magyar irodalom fejlődéstörténete* megjelentetését, amely Barta János előszavával 1976-ban, majd 1980-ban jelent meg. Harmadik posztumusz kötetként a *Gyulai Pál* című (1999), az egyetemi előadások közül pedig, 1973-tól, az *Amade László*,¹² az *Orczy Lőrinc*¹³ és a *Vitkovics Mihály*¹⁴ következett, majd részletek a *Nemzeti klasszicizmusunk irodalomszemléletéből*¹⁵ és *Kiadatlan írások a Két korszak határán című kötetből*.¹⁶ A könyvek közül reprint formában újra napvilágot látott *A rendszeres magyar verstan* (1969), *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfi-ig* (1978), *A magyar irodalmi műveltség kezdetei* Tarnai Andor előszavával (1988), *A magyar irodalmi műveltség megoszlása* (1988) Csapodi Csaba bevezetésével s a *Petőfi Sándor* (1988); utoljára pedig a *Tanulmányok* (1997) című kötet.

Horváth János levelezéséből Ady Endrével, Barta Jánossal, Eckhardt Sándorral, Farkas Gyulával,¹⁷ Keresztury Dezsővel,¹⁸ Kodály Zoltánnal,¹⁹ Kosztolányi Dezsővel,²⁰ Oláh Gáborral,²¹ Pais Dezsővel,²² Schöpflin Aladárral²³ és Szekfű Gyulával²⁴ számos darab megjelent folyóiratokban vagy kötetekben, azonban saját, valamint a kollégák, barátok, tanítványok, ismerősök és ismeretlenek hozzá írt leveleinek túlnyomó része kiadatlan. Mindezek forrásértékű anyagot jelentenek a XX. századi magyar értelmiség, különösen az 1950-es évek történetéhez.

A biográfia néhány fejezete, egyelőre csak vázlatos formában, megjelent;²⁵ a kötetben helyet kapnak majd azok az életrajzi dokumentumok, amelyek szükségesek az életmű alaposabb megismeréséhez. A hagyaték jellemzését és történetét azzal a hírrel zárom, hogy az Osiris Kiadó tervei között szerepel a *Horváth János összegyűjtött művei* című hat, egyenként ezeroldalas kötetből álló sorozat, amely közzéteszi a hagyaték eddig ismeretlen előadásait és tanulmányait is. Az első kötet a verstani munkákat fogja tartalmazni, s a jövő évben jelenik meg; a folytatás szerkesztési alapja pedig a tematikai kronológia elve lesz. Azt hiszem, ez a mai megemlékezés legmértöbb folytatása.

1 Mátyás király életéről való elmélkedések = Gróf Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái, kiad. RÓNAI HORVÁTH Jenő, Bp., 1891, 172.

2 1858. febr. 9.

3 VÉRTESSY Miklós, *Az egyetemi tanár kötelessége: Horváth János levele Szekfű Gyulához*, Világosság 1976, 121. és Irodalomismeret, 2002, 3–4, 28.

4 *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Bp., Akadémiai, 1976, 1980², 68.

5 *Tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1956, 470.

6 Vörösmarty: *Mint a földmivelő*, *Az embe-
rek*; Kölcsey: *Vanitatum vanitas*; Arany János: *En philosophe*.

7 Irodalomismeret, 2002, 3–4, 26.

8 BÓKA László, *Horváth János az egyetemen = Horváth Jánosról. Méltatások – emlékezések*, írta NAGY J. Béla, KOVALOVSKY Miklós, BÓKA László, PAIS Dezső, Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 99, Bp., 1958, 20.

9 KOROMPAY H. János, *Az irodalomtörté-
nési függetlenség dokumentumai Horváth János hagyatékában = Míves semmiségek – Elaborate trifles*. Tanulmányok Ruttkay Kálmán 80. születésnapjára, szerk. ITTÉS Gábor és KISÉRY András, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 2002, 395.

- 10 Horváth János egyetemi előadásai a régi magyar irodalomról, kiad. BÁN Imre, *Studia Litteraria*, 1964, 15–28.; HORVÁTH János, *Babits Mihály*, kiad. BARTA János, *Studia Litteraria*, 1967, 3–23.
- 11 KOROMPAY János, *Kéziratok és Ady-levelek Horváth János hagyatékából*, ItK, 1968, 352–364.
- 12 It, 1973, 670–740.
- 13 = *Irodalom és felvilágosodás*, szerk. SZAUDER József és TARNAI Andor, Bp., Akadémiai 1974, 647–714.
- 14 It, 1978, 848–855.
- 15 ItK, 1978, 575–589.
- 16 *Literatura*, 1993, 3–23.
- 17 KOROMPAY H. János, *Horváth János és Barta János*, ItK, 2003.; *Eckhardt Sándor és Horváth János levelezése*, FK, 1992, 80–82.; *A hazatérő Farkas Gyula*, A Balassi Bálint Intézet Évkönyve 2003, *Hungarológia a XXI. században*, 213–216.
- 18 MONOSTORY Klára, *Horváth János és Keresztury Dezső levelezéséből*, Holmi, 1999, 77–89.
- 19 Kodály Zoltán levelei, szerk. LEGÁNY Dezső, Bp., Zeneműkiadó, 1982.
- 20 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelek – Naplók*, szerk. RÉZ Pál, Bp., Osiris, 1996.
- 21 TÓTH Endre, *Horváth János levelei Oláh Gáborhoz*, It, 1989, 105–111.
- 22 KOROMPAY Klára, *Részletek Horváth János és Pais Dezső levelezéséből*, Névtani Értesítő, 11. sz., Bp., 1986, 95–111.
- 23 KOROMPAY H. János, *Horváth János és Schöpflin Aladár levelezése*, Holmi, 1997, 979–985.
- 24 DÉNES Iván Zoltán, *A „realitás” illúziója. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*, Bp., Akadémiai, 1976.
- 25 KOROMPAY H. János, *Horváth János, a tanár és irodalomtörténész*, Holmi, 1997, 972–978.; *Horváth János és Margitta*, It, 1999, 160–165.; *Horváth János életművének alapjai és a Collegium = Az Eötvös Collegium és a magyar irodalomtörténet. Tanulmányok*, szerk. VARGA László, Bp., Argumentum–Eötvös József Collegium, 2003, 9–30.; *Utószó = HORVÁTH János, Gyulai Pál*, Bp., Argumentum, 1999, 139–150.; *Irodalomtörténetünk klasszikusa, Horváth János, Élet és Tudomány*, 2003. júl. 4., 850–853.